

Del text de Teresa a la seva imatge. A propòsit d'una desconeguda vida gràfica de la beata Teresa de Jesús. L'*Effigies* de Jean Leclerc (c.1614)

Mercè Gras Casanovas
Arxiu dels carmelites descalços de Catalunya i Balears

La preparació de l'exposició "Escribo con libertad", al CRAI de Reserva de la Universitat de Barcelona (UB), per commemorar el V centenari del naixement de Teresa de Jesús (2015), va portar aparellat tot un treball de documentació en fonts bibliogràfiques i documentals relacionades amb la figura de la fundadora del Carmel descalç (*Exposició*). En el decurs de la selecció dels materials vam poder constatar, després d'un detallat acarament, que el conjunt de gravats d'una vida gràfica de Teresa de Jesús conservats a la Biblioteca de Reserva de la UB, i considerats fins aleshores un exemplar de la *Vita* del força conegut repertori de Collaert i Galle (1614), no coincidia amb aquesta obra, ni havia estat fins ara considerada pels experts en el tema, fet que va motivar una investigació per aclarir-ne l'origen, els resultats de la qual presentem aquí. A l'ensem, la recerca va dur-nos a interrogar-nos sobre la gènesi d'un projecte editorial d'aquestes característiques, els inicis de la inspiració, les motivacions dels protagonistes de l'encàrrec, bàsicament les deixebles més properes a la fundadora, el finançament de dita empresa, així com la repercussió d'un model de propaganda devota en el context contrareformista, molt sovint amb un important patronatge femení al darrere.

L'art del gravat experimentà un notable auge en el segle XVI, gràcies a la millora de les tècniques del gravat amb burí i a la perícia dels artesans i artistes, cosa que va permetre que es consolidés com un mitjà idoni per a la divulgació iconogràfica massiva en forma de gravats en paper o en seda. Els ordes religiosos, tants els d'origen medieval, com especialment els nous o reformats, maldaren per fer arribar al públic les vides dels seus fundadors de manera il·lustrada, especialment dels nous sants de la Contrareforma, en dotzenes de gravats.

La funció d'aquests repertoris iconogràfics era tant difondre els fets biogràfics i prodigiosos dels sants fundadors o candidats a ser-ho, com aconseguir unes representacions escollides, veritables i documentades de la figura religiosa que es pretenia enaltir i donar a conèixer; a més es fixava un repertori temàtic i iconogràfic per als artistes, que en el futur repetirien aquells models, sempre d'acord amb el decret "Sobre la invocació, veneració i relíquies dels sants, i de les sagrades imatges", aprovat en la darrera sessió del Concili de Trento, el 3 i 4 de desembre de 1563.

Teresa de Jesús va concedir una gran importància a les imatges en les seves experiències místiques (Prados García), i és ben probable que ella mateixa tingués un bon nombre d'estampes. Els carmelites descalços no foren aliens tampoc al desenvolupament d'aquest gènere iconogràfic. La primera edició de les obres de Teresa de Jesús, publicada l'any 1588 a Salamanca i a Barcelona comptà ja amb un gravat de la seva imatge. Molt aviat va començar a créixer la demanda d'imatges o veritables efigies de la fundadora per part dels diferents convents de l'Orde i dels devots. La primera vida gràfica de Teresa de Jesús va ser publicada a Anvers el 1613 per Adrien Collaert i Cornelius Galle, la *Vita B. Virginis Teresia*, de la qual existeix una edició facsimil publicada l'any 2012 (*Estampas*). Una edició pràcticament idèntica es conserva a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, que en endavant anomenarem per la primera paraula del seu títol atribuït, *Effigies*, per bé que un examen acurat ha revelat notables diferències, que exposarem en aquest treball.

Primerament, però, ens referirem als antecedents de l'obra de Collaert i Galle, model que inspira i reproduïx l'*Effigies*; també indagarem en la participació a l'obra

dels seus inspiradors, artistes i mecenes, i farem un breu repàs de les altres vides gràfiques de Teresa de Jesús. Finalment, farem un examen detallat de les diferències existents entre les dues edicions, i n'establirem una autoria.

El projecte

La *Vita* de Teresa no és una mirada immeditada de la biografia teresiana, sinó que mostra com alguns dels impulsors de la seva causa, remarcablement el Carmel descalç de Brussel·les i els seus patrons, els arxiducs d'Àustria, volien que es mostressin determinats episodis de la vida de la religiosa, en vista a promoure primer la beatificació de Teresa de Jesús (1614), i després la canonització (1622).

Una empresa d'aquestes característiques requeria, a més, un notable esforç econòmic. L'import del gravat de les planxes, en un dels millors tallers del moment, no va ser una empresa gens assequible, s'estima que el pressupost d'aquest encàrrec podia haver costat entorn d'uns 1750 florins en total, sense comptar-hi la feina prèvia del disseny de les escenes gravades, ni el cost del paper emprat (Tofner). De fet, la sèrie de gravats es devia vendre com un article gairebé de luxe, i únicament aquells que disposaven de recursos podien afrontar-ne l'adquisició. El subtítols en llatí de cada gravat confirmen que no estaven adreçats a un públic popular, sinó a una audiència amb un cert nivell d'educació, que amb la seva influència podia contribuir a estendre la devoció teresiana. A l'ensem, els textos llatins facilitaven un recorregut internacional de l'obra, al tractar-se de la llengua comuna de les elits culturals europees.

Un cop realitzada la primera i costosa inversió en la realització i la impressió dels gravats, els nombrosos tiratges (que podien arribar fins als 1500 exemplars) asseguraven una massiva i ràpida circulació de l'obra arreu d'Europa i en els territoris de l'Amèrica catòlica.

Els gravats havien de fer patent la santedat de Teresa com només ho poden fer les imatges, i les visions teresianes, que havien estat un entrebanc per a la mateixa Teresa amb els seus confessors, havien de tenir un aire d'ortodòxia i autoritat inqüestionables: per aquest motiu algunes de les escenes es fonamentaven en convencions de la pintura hagiogràfica.

La difusió dels gravats va ser molt estesa i va servir com a referent no únicament en l'imaginari col·lectiu, especialment femení, sinó que constituïria un model en el futur repertori iconogràfic dels artistes que representaren Teresa.

La *Vita* en imatges de Teresa de Jesús va ser promoguda per dues de les primeres carmelites descalces i filles espirituals directes de la fundadora, les dues Ana, com se les va anomenar. Ana de Jesús, Lobera (1545-1621) va ser la custòdia de molts escrits teresians, i la infermera de la santa durant les seves malalties i agonia final. La seva proximitat a la fundadora va motivar que li fos encomanada la responsabilitat d'estendre la reforma teresiana a França, i acabà essent la priora del convent de Brussel·les, a més de consellera personal de l'arxiduchessa Isabel Clara Eugènia. Ana de San Bartolomé, Manzanos (1549-1626) havia estat la secretària personal de santa Teresa, la seva hereva espiritual, i la fundadora de les carmelites descalces d'Anvers (1612). Les dues religioses van comprendre des del primer moment que calia donar a conèixer la figura de la fundadora fora dels murs conventuals i promoure'n la devoció entre un públic molt més ampli per tal d'aplanar el camí al seu ascens als altars.

Les referències sobre l'encàrrec dels gravats de la vida de Teresa de Jesús a tallers flamencs les proporciona un altre dels impulsors del projecte, Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, el qual escrivia des d'Anvers, el 24 de març de 1612, a la seva germana, la carmelita descalça Juliana de la Madre de Dios, comunicant-li: "Y ahora se hacen las estampas de la vida de la Madre Teresa" (Astigarraga, 333)

L'any 1613 els gravats ja estaven impresos. El juliol de 1614 Ana de San Bartolomé, envià la *Vita B. Virginis Teresia a Jesu* al convent de Medina del Campo juntament amb una carta per a Elvira de San Ángelo, on comenta que no està del tot satisfeta d'algun dels dibuixos, que representa el braç nu de la santa, que devia considerar poc decorós. I l'encoratja a disposar els diversos gravats com si fos la història d'una auca, de tal manera que tota la comunitat pugui veure el conjunt com una història (Ana de San Bartolomé, carta 116):

aquí va el libro de la vida de nuestra santa Madre. Si Vuestra Reverencia le pone en unos papelones de carta, extendido cada hoja por sí, unas en pos de otras, en parte donde todas le gocen, será consuelo, aunque las figuras de nuestra Santa no son como yo quisiera, más con todo nos consoló. La Madre, el Padre fray Tomás [de Jesús]¹ le ha hecho hacer, mas el pintor no es muy de los aventajados, ésa que está tomando la disciplina, me enoja le hayan puesto su brazo desnudo.

El consell d'Ana de San Bartolomé degué ser seguit al peu de la lletra per la priora, perquè en una fotografia del convent de Medina del Campo podem veure encara exposada la sèrie dels gravats de la vida de la santa fundadora.

Els artistes

Els dibuixos, sobre els quals es van realitzar les planxes de la *Vita* teresiana, eren obra de l'artista Pieter I de Jode (1570-1634), mentre que els gravadors que van traslladar-la a les planxes de metall foren els artistes Adriaen Collaert (c.1560-1618) i Cornelis Galle I (1576-1650), els quals van dissenyar una sèrie de 24 gravats de la vida de Teresa d'Àvila.

L'elecció dels artistes que havien de realitzar la col·lecció d'estampes no va ser feta a l'atzar. Evidentment els gravadors Collaert i Galle tenien una perícia indiscutible, i una llarga experiència treballant plegats: la seva col·laboració comprèn almenys des de 1580 fins a la mort de Collaert, esdevinguda l'any 1618. A banda de la seva perícia, potser calgui considerar-hi també que els seus treballs gràfics precedents, entorn de les virtuts femenines, va atraure les mirades i les voluntats dels comitents d'aquella obra, que havia de mostrar finalment la santedat de la figura de Teresa. Adriaen Collaert havia realitzat, a finals del segle XVI, una sèrie de gravats, amb 17 escenes de la vida de la Mare de Déu (*Beatae*, 1589).² Poc després, entre 1590-1612, van publicar, a Anvers, juntament amb Cornelius Galle, dues obres amb sengles col·leccions de gravats femenins de destacades dones de l'Antic i el Nou testament: bellíssimes obres de referència pel que fa a la iconografia femenina i el model de comportament de la dona en el Barroc, cadascuna de les quals fou dedicada a una dama, la benefactora o l'esposa del benefactor que possiblement contribuïa amb recursos a la publicació de l'obra, o als favors i influències dels quals s'aspirava:

-*Icones illustrium feminarum Veteris Testamenti*, va ser dedicada a Pauline Schoot, esposa del membre del gran Consell de Malines, Engelbert Mas. El llibre s'encetava amb una cita del llibre dels Proverbis, que forma part del Poema de la dona forta (31,10-31): "Mulier timens Dominum, ipsa laudabuntur", que es tradueix com "La dona que venera el Senyor mereix ser lloada." La sèrie contenia una vintena de gravats, amb les figures d'Eva, Sara, Rebeca, Lia, Raquel, Tamar, Maria, Raab, Dèbora, Iael, la mare de

¹ Tomás de Jesús, Dávila Herrera (1563-1627).

² Tots els dibuixos estan signats per Johann Stradanus com a "inventor" i Adriaen Collaert com a gravador, excepte l'Anunciació i la fugida a Egipte, signades per Hans Collaert. Totes les il·lustracions duïen inscripcions llatines de dues línies en el marge inferior, model que després se seguirà en la *Vitae* de Teresa.

Samsó, Anna, Rut, Abigail, Abelae, Sara, Judit, Ester, Susanna i la mare de Macabeu.

Icones illustrium feminarum Novi Testamenti, fou adreçada a Margaret Boogaert, esposa del cavaller Johan de Drenckwart, baró de Dormate, i prefecte del reial erari. L'obra estava presidida per una cita del llibre de l'Eclesiastés (o Siràcida) 26, sobre la felicitat de tenir una bona esposa: "Mulieris bonae beatus vir: numerus enim annorum illorum duplex, Mulier fortis oblectat virum suum et annos vitae illius in pace implebit", és a dir, "Feliç el marit de la dona com cal: viurà el doble d'anys. Una dona forta és l'alegria del marit; aquest passarà en pau els anys de la seva vida." Les figures femenines representades són dones, unes amb nom propi i altres innominades, que apareixen al Nou testament: la Mare de Déu, santa Anna, Elisabet Zacaries, la profetessa Anna, la dona amb flux de sang, la dona cananea, la dona encorbada, Maria Magdalena, Maria de Jacob, Maria Salomé, Tabita i Lidia.

A la *Vita* teresiana, l'autoria dels 24 gravats de què consta l'obra és reparteix de la manera següent: el retrat inicial de Teresa de Jesús correspon a Cornelius Galle; catorze dels dibuixos de les planxes foren signats per Collaert; mentre que els altres nou restants no mostren cap firma. El frontispici de la portada és una versió de la portada que Carel de Mallery (format, com Collert i Galle, amb Philippe Galle) havia gravat per a la primera edició francesa de les obres de Teresa de Jesús, *Chemin de perfection* (1601), amb traducció de Jean de Brétigny de Quintanadueñas, la primera realitzada a una altra llengua de l'obra teresiana.

El marge inferior dels gravats de la *Vita* -a excepció de la portada i del retrat- està ocupat per cartutxos, que contenen inscripcions al·lusives a l'escena representada. Es desconeix el nom del cal·lígraf encarregat de gravar les inscripcions del cartutx, tot i que sembla probable que treballés habitualment per a Collaert.

Figura 1.³

L'edició va tenir una gran acollida i va arribar als convents de l'Orde fundats a Flandes, Alemanya, França, Bèlgica, Espanya i les Índies. Actualment se'n conserven exemplars en els convents de San José d'Ávila i Medina del Campo, i a les descalces de Pamplona, Toro, així com a la Biblioteca Nacional de España. El seu gran èxit va provocar nombroses re-estampacions posteriors, una de les quals el mateix any 1613, i una altra el 1630, i van introduir-se algunes modificacions en les planxes.

³ *Vita B. Virginis Teresiae a Iesu ordinis carmelitarum excalceatorum piaev restavratricis Illustrissimo domino D. Roderico Lasso Niño, comiti de Anover. Serenissimi Archiducis Alberti oeconomio supremo etc. dicata. Antverpiae, apud Adrianem Collarum et Cornelium Gallem MDCXIII*

Les estampes de la biografia teresiana van constituir, per als convents femenins, un aprenentatge gairebé catequètic de la vida de la seva fundadora, i en alguns convents les diferents làmines van encolar-se a una fusta, disposades com si es tractés d'una auca popular, com al convent de Medina del Campo, on ocupen dos plafons al locutori, en la banda de l'interior de clausura. La lectura paral·lela del *Libro de la vida* de Teresa de Jesús rebia així un suport visual en imatges, que de ben segur alimentarien la imaginació de les novícies més joves.

L'obra de Collaert i Galle també formà part de col·leccions d'estampes tan notables com l'aplegada per Leonor de la Misericorida, Ayanz (1552-1620), fundadora del convent de Barcelona al costat Catalina de Cristo. Leonor reuní, a més de nombrosos gravats solts, un exemplar de l'edició prínceps de la famosa *Vita B. Virginiae Teresiae a Iesu*, així com la Història Evangèlica del jesuïta mallorquí Jeroni Nadal (1507 – 1580), publicada a Anvers l'any 1593 (*Evangelicae*), que constava de 153 estampes, llibre que també es trobava a la biblioteca de les carmelites descalces de Barcelona, segons consta en l'inventari de la seva llibreria conventual, recollida a la Biblioteca de Catalunya entre 1936-1939. En aquesta obra també participaren Adriaen i Jan Collaert, and Carel de Mallery, que participaren en la *Vita* teresiana, com hem vist anteriorment. Com ha posat de relleu Fernández Gracia (75-93) Leonor no únicament va ser autora d'una biografia a l'ús, sinó que va concebre el projecte editorial d'un llibre il·lustrat, ben conscient del poder de les imatges, ja que entre les pàgines de dos dels seus manuscrits, conservats al convent de Pamplona on va morir, va intercalar-hi gravats al·legòrics als episodis biogràfics tractats en el text.

L'any 1595, també a Anvers, es publicava una altra obra de J. Nadal, *Adnotationes et meditationes in Evangelia*, coneguda també com *Biblia Natalis*, en què les seves anotacions sobre passatges evangèlics venien acompanyades dels gravats de l'*Evangelicae Historiae*, memòria visual que servia per meditar sobre aquests episodis, de la mateixa manera que Teresa de Jesús s'inspirava també en imatges, com explicava la religiosa:

6. Tenía tan poca habilidad para con el entendimiento representar cosas, que si no era lo que veía, no me aprovechaba nada de mi imaginación, como hacen otras personas que pueden hacer representaciones adonde se recogen. Yo solo podía pensar en Cristo como hombre. Mas es así que jamás le pude representar en mí, por más que leía su hermosura y veía imágenes, sino como quien está ciego o a oscuras, que aunque habla con una persona y ve que está con ella porque sabe cierto que está allí (digo que entiende y cree que está allí, mas no la ve), de esta manera me acaecía a mí cuando pensaba en nuestro Señor. A esta causa era tan amiga de imágenes. ¡Desventurados de los que por su culpa pierden este bien! Bien parece que no aman al Señor, porque si le amaran, holgáranse de ver su retrato, como acá aun da contento ver el de quien se quiere bien (Vida 9,6).

El *Libro de la Vida*, que contenia aquestes reflexions teresianes, va estar enllestit l'any 1562, i aquell mateix any sant Francesc de Borja iniciava la redacció de les meditacions a partir d'imatges evangèliques (San Francisco de Borja, 7), que finalment culminaria Jeroni Nadal, amb una reflexió molt similar a la de la carmelita descalça:

Para hallar mayor facilidad en la meditación se pone una imagen que represente el misterio evangélico, y así, antes de comenzar la meditación, mirará la

imageny particularmente advertirá lo que en ella hay que advertir, para considerarlo mejor en la meditaci3n y para sacar mayor provecho de ella.⁴

Aquestes obres il·lustrades van tenir un gran èxit entre els devots i els bibliòfils: l'encant post-mortem de la biblioteca que reuní el col·leccionista flamenc J. J. Vander Meulen permet conèixer l'existència d'un extraordinari repertori de vides gràfiques de sant publicades entre els segles XVI-XVIII (*Description*). D'aquesta manera, se succeïren les reimpressions i noves edicions de les biografies amb gravats dels sants de la Contrareforma, com tot el panteó del santoral jesuïta, amb les auques de les vides d'Ignasi de Loiola o de Francesc Xavier publicades el 1600, per Jacobus Laurus, o la vida del fundador de l'Oratori, Felip Neri, gravada per Innocente Alessandri amb dissenys de Pietro Antonio Nove.

L'any 1622 se celebrà la canonització de Teresa de Jesús, i es feren dues edicions més de la *Vita*, publicades a Anvers. En ambdues el nom de Cornelis va ser substituït pel del seu germà Theodoor i en una d'elles, tant en el títol com en els gravats, la lletra "B" de "Beata" es canvià per la "S" de "Santa." Adriaen Collart ja havia mort el 1618 i, segons un inventari, les planxes matrius pertanyien a Catharina Moerentorff, esposa de Theodoor Galle.

Altres tallers i artistes s'afanyaren a divulgar la iconografia de la nova santa per assortir la creixent demanda d'imatges d'un públic devot.

El 1622, l'editor Giovanni Giacomo Rossi publicà a Roma la sèrie *Sanctissimae Matris Dei Mariae de Monte Carmelo Beatae Teresiae humilis filiae ac devotae famulae effigies*, Roma alla Pace all'insegna di Parigi, dedicada al cardenal Millino, vicari del pontífex i protector del Carmel calçat. L'obra consta de 25 gravats de Joannes Eillart Frisius: la portada més 24 làmines, que són una còpia de la *Vita* de Collaert i Galle, de la qual es fan algunes modificacions de detall, alguns canvis d'ordre de la seqüència narrativa, i de l'orla decorativa de cada gravat, a més d'invertir les imatges. També a Roma, Isabella Duca reinterpretà 12 d'aquests gravats, simplificant-los, en la obra *S. Teresa virgo fratrum carmelitarum discalceatorum et monialum fundatrix relata inter sanctus A.N.D. N. Gregorio XV die 12 martii 1622*. Roma, 1622 (Pinilla Martín 2013)

Figura 2.⁵

⁴ Obra inèdita en l'original castellà fins a l'edició del jesuïta Federico Cervós.

⁵ *Vita S. Virginis Teresae a Iesv: ordinis carmelitarvm excalceatorvm piae restavratricis*, Antverpiae, Apud Ioannem Galleum, MDCXXX.

El 1630 els tallers d'Anvers dels Galle van publicar una nova edició de la *Vita*. La comparació de la primera edició de 1613 i la de 1630 revela algunes diferències: a banda de l'any, canvia el títol, per haver-se publicat amb posterioritat a la canonització de la santa (en endavant *Vita S. Virginis Teresia a Iesu*), i el nom del responsable de l'edició, ara Joannem Galle. Les planxes de les dues edicions són pràcticament idèntiques, llevat d'alguns petits canvis en la portada: es constaten algunes modificacions en la decoració dels pilars, on desapareixen unes inscripcions i apareixen uns escuts nobiliaris abans inexistents.

Després de la canonització de santa Teresa se succeïren les obres que divulgaren la iconografia teresiana. El 1677, i a causa d'un renovat interès per les vides gràfiques de Teresa, es va realitzar una nova estampació de la *Vita*, segurament per part de Johannes Galle, ja que, segons es desprèn de l'inventari dels seus béns, les planxes es trobaven entre les seves propietats.

El patrocinator

El patrocinator de la primera edició de la *Vita* va ser Rodrigo Lasso Niño, cavaller de Santiago, tresorer i conseller major de l'arxiduc Albert d'Àustria. L'arxiduc, juntament amb la seva esposa, Isabel Clara Eugènia, filla del rei Felip II i d'Isabel de Valois, foren els grans valedors i benefactors de l'Orde dels carmelites descalços als Països Baixos hispànics.

Rodrigo Lasso de la Vega y Niño de Guzmán, segon comte d'Añoover de Tormes, era fill de Garcilaso de la Vega i d'Aldonza Niño de Guevara. La seva mare, casada molt jove, va enviudar el 1562, als 25 anys, i va donar la seva casa i renda a les carmelites descalces per a la fundació, a Cuerva, del convent de la Encarnación, on va professar amb el nom d'Aldonza de la Madre de Dios (1585), i on n'era sotspriora Isabel de Jesús, Gracián Dantisco (1568-1639), la germana de Jerónimo Gracián de la Madre de Dios. Dos parents d'Aldonza foren destacats eclesiàstics: Fernando Niño de Guevara, va ser gran inquisidor, arquebisbe de Sevilla i cardenal, retratat pel Greco l'any 1600; i el jesuïta Rodrigo Niño de Guzmán, rector que fou del Col·legi de la Companyia a Madrid, qualificador del Suprem Consell de la Inquisició, i predicador de Felip IV, que el 7 d'octubre de 1627 predicà un eloqüent sermó en l'octava dedicada a santa Teresa, enaltint el nou model de santetat femenina que encarnava la fundadora carmelitana (Niño de Guzmán, f. 8v-9r):

La santidad en las mujeres suele consistir en callar, en obedecer, en estarse quedas en el rincón, y en el olvido de sí mismas. O nuevo milagro y raro prodigio! No callando, sino hablando, enseñando, y escribiendo; no sólo obedeciendo, sino mandando, ordenando, gobernando; no estándose encerrada, sino caminando, discurrendo; no hilando, sino peleando al lado de Santiago en la guerra, enseñando en la paz, tomando ora en la espada, ora la pluma, esta divina Belona por modo tan nuevo y prodigioso Santa [...] Echa en vergüenza a los mayores Gigantes, callen delante della los Dotorazos, rindánsele las Cabeças y Prelados a una mujer, que después de la santíssima Virgen fue la que reparó las quiebras de la primera.

Rodrigo Lasso de la Vega, cavaller de l'hàbit de Santiago, s'havia embarcat l'any 1588 en l'Armada Invencible i, després de naufragar la seva nau a les costes d'Irlanda, va ser capturat i va passar el captiveri a Londres a casa d'un mercader genovès. Va succeir el seu oncle Gabriel Niño, en 1595, en el càrrec de gentilhome de càmera a la cort dels governadors de Flandes. Poc després de la seva arribada de Luxemburg l'arxiduc Albert d'Àustria va entregar-li el comandament d'una companyia

d'arcabussers, amb el títol de capità de la guàrdia muntada arxiducal. A aquest honor s'afegí, poc després, el títol de cavallerís major i encara el de *sumiller de corps*. La combinació dels tres càrrecs va atorgar-li un gran accés a l'arxiduc Albert, només comparable al que gaudia l'almirall d'Aragó. Rodrigo es convertí en el principal confident d'Albert d'Àustria, mantenint, a l'ensems, múltiples vincles amb la cort espanyola (Duerloo, 102, 304, 459). Fruit de la seva devoció, adquirí una considerable col·lecció de relíquies i d'art flamenc, i de ben segur no pocs artistes buscarien el seu mecenatge. Va ser patró de les carmelites descalces de Brussel·les i, gran devot de Teresa de Jesús, declarava públicament dur sempre amb ell un petit fragment del veritable cor de la santa. Fidel al seu pronòstic, sovint repetit, va expirar en l'aniversari de la mort de Teresa de Jesús, el 4 d'octubre de 1620. Tant Rodrigo, com la seva mare i el cardenal Niño de Guevara van estar estretament relacionats amb Jerónimo Gracián, que els esmenta en diverses ocasions en les seves cartes (Astigarraga, 203-204, 419-419-420, 447451, 502-503, 533).

L'Effigies

Després de la publicació de la *Vita de Collaert i Galle* va aparèixer una altra versió gràfica de la vida de Teresa de Jesús, tant similar a l'anterior que ha passat desapercebuda fins ara. Únicament comparant gravat per gravat es possible constatar les notables diferències existents respecte de la primera edició flamenca.

La sèrie de gravats, conservada a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, que vam identificar com a similar, però no pas idèntica a la *Vita*, no té cap portada, ni peu d'impremta on consti l'any, el lloc d'edició o l'impressor. El peu del primer gravat, serveix de títol, i correspon al mateix enunciat del cartutx de la primera edició de la *Vita* de 1613, i cal pensar que es publicà, en tot cas, abans de la canonització de 1622, ja que Teresa duu el qualificatiu de beata i no de santa:

Effigies B.V. Teresiae natione Hispanae patria Abulensis genere perillustris coelesti sapientia diuitis virtutibus heroicis splendidae diuinarum affectionum experientia insignis mysticae theologiae scriptione mirabilis summorum laborum patientiae clarissimae Carmeli reformatione et miraculorum gloria toto orbe laudatissimae.

A banda de l'exemplar de Barcelona, hem pogut localitzar un altre conjunt d'aquest repertori gràfic a la biblioteca de la Universitat de Münster. L'exemplar de Münster, en millor estat de conservació, és, però, més incomplet, ja que hi manquen els gravats 9, 13, 14, 20 i 24, mentre que a l'exemplar conservat a la UB només hi falta el gravat número 21.⁶

La sèrie de gravats de l'*Effigies* consta de 25 làmines, i les seves mides són 145x190mm. Els únics dos gravats que podem atribuir a un autor corresponen als del f. 14, signat per H. Picart, i del f. 16, amb el nom de David de Mallery.

Hugues Picart (1587-1664) consta que va treballar sobretot en gravats de cartografia, i va col·laborar amb l'impressor, establert a París, Jean Leclerc V (1587-1633), fill de Jean Leclerc IV (1560-1621), impressor-libreter, editor i gravador d'estampes, geògraf i editor de mapes.

David de Mallery pertanyia a una nissaga de gravadors d'Anvers. La primera edició francesa de les obres de Teresa de Jesús (1601) comptava amb una estampa calcogràfica

⁶ Deven a la biblioteca de la Universitat de Münster la digitalització d'aquesta obra per a la realització del nostre estudi i volem expressar des d'aquí el nostre agraïment per totes les facilitats que ens han proporcionat. [En línia: <http://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/content/titleinfo/3212889>] [consulta 28 març 2018]

de la portada realitzada amb la mateixa planxa que l'edició prínceps, gravada per Carel de Mallery, nascut el 1571, i format, i després emparentat, amb Philippe Galle, condeixeble d'Adriaen Collaert. Les estretes relacions familiars i laborals existents en els tallers de gravats afavoreixen que trobem els mateixos cognoms en diversos projectes.

L'obra que intitulem com *Effigies* constitueix una edició distinta de la *Vita*, amb la qual creiem que més d'una vegada se l'ha confós, i està basada en els mateixos dissenys i escenes de la biografia teresiana: mentre que la *Vita* es dedicà al poderós tresorer de l'arxiduc, que segurament devia sufragar una bona part del cost d'impressió, és possible que la sorgida al redós de la impremta de Leclerc fos encarregada a París per les carmelites descalces de la capital francesa, o que senzillament aprofités el reclam de la beatificació per fer-hi negoci, tant en el mercat francès com en l'hispanic. Les tipografies europees acostumaven aprofitar les fires financeres de maig i octubre de Medina del Campo per exportar a la Península la seva producció gràfica, amb nombroses sèries i col·leccions de gravats, fires on sí que està documentada l'activitat exportadora dels tallers de Thomas Leu i Jean Leclerc.

En l'*Effigies* identifiquem una colla de diferències i d'errates respecte de la coneguda edició de la *Vita* de 1613:

- En el gravat del bust de Teresa de Jesús que fa de pòrtic a la col·lecció de gravats, en la filactèria que envolta la religiosa la paraula *IN* es troba invertida i hi posa *NI*. El gravat no està signat, mentre que a la *Vita* és patent la firma de Cornelius Galle.
- El text de la majoria dels cartutxos no duu puntuació de comes ni de punts, a diferència de la de 1613.
- El treball de les faccions potser és una mica més senzill en general, així com el del plec dels draps, més massís en aquesta edició francesa.
- En la làmina 3, on a la *Vita* diu *reducit* a l'*Effigies* diu *redicit*.
- En la planxa 5 es veuen notables diferències en la posició de l'individu situat al fons a l'esquerra i en el dibuix de les cases i els arbres del fons de la composició.
- En la làmina 6, en el text al peu on a la *Vita* diu *paucis* hi ha escrit *pancis* a l'*Effigies*,
- En el gravat 8 el nombre de balaustres és diferent.
- En el gravat 9 el cal·lígraf de l'*Effigies* ha oblidat la paraula *saepius*
- En el text del cartutx de la planxa 10, on posa *es es*, hauria de posar *es, et*. També pot observar-hi un diferent posicionament dels àngels respecte del vidre plomat.
- En el gravat 11 de l'*Effigies* apareixen més nuvolades representades a la banda esquerra de la composició.
- En el gravat 12 es dibuixa un terra enrajolat que no apareix en la *Vita*, on es representa un terra llis.
- En el gravat de la planxa 13, en la filactèria diu *mum*, erròniament, ja que hauria d'haver-se escrit *meum*. En el text del cartutx el cal·lígraf de l'*Effigies* ha oblidat la paraula *cum*.
- Justament un dels gravats signats per Mallery, el número 16 en ordre, està invertit, el mateix succeeix amb el 22. L'aureola de Crist i les ombres dels núvols estan treballades de forma diferent en l'*Effigies* i en la *Vita*. L'aureola del cap de la Teresa de Jesús no està completa, com sí que apareix, en canvi, en la *Vita*.

- En el gravat 18 s'aprecien diferències en el dibuix de les cases del fons de l'escena.
- En el gravat 20 de l'*Effigies*, els arbres apareixen més despallats de vegetació que en la *Vita*. El cal·lígraf de l'*Effigies* ha escrit erròniament *ingruentis* per *ingruentes*, i *suces* per *faces*.
- En la làmina 21 el gravat de l'*Effigies* té més marge la banda esquerra, i afegeix un plec a les tovalles de l'altar que no apareixen a l'obra flamenca, i també són perceptibles diferències pel que fa al tractament dels plecs de les robes de les religioses i de les seves faccions.
- En el gravat 22 les rajoles del terra són diferents, a l'*Effigies* s'alternen rombes amb cercles, diferents de les més aviat esfèriques de la *Vita*. A la *Vita* la figura de sant Joan de la Creu està a l'esquerra i Teresa de Jesús a la dreta, mentre que en l'*Effigies* les figures tenen la posició invertida. En la inscripció del llibre que sosté sant Joan de la Creu: *Temporibus futuris florebit haec Religio. Erunt quamplurimi martyres in ea*, a *Effigies* la r de *martyre* està interlineada, per error del copista del text.
- En la làmina 23 de l'*Effigies* no es veu clarament el títol de les obres de Teresa de Jesús (*Via perfectionis, Historia suae vitae, Foundationes monst., Mansiones interiores*). A la *Vita* les rajoles del terra són llises i a l'*Effigies* tenen el mateix dibuix que en la làmina anterior. En el text situat sota l'escena allà on es diu *circumferuntur*, a *Effigies* apareix només *circumferi*.
- En el gravat 25, en el text de l'*Effigies* hi diu *recess*, on hauria d'haver-se escrit *recessu*.

La colla d'errors detectats en els textos que acompanyen l'obra, condueix a pensar en una còpia una mica apressada de l'edició flamenca de la *Vita*, tot i que els gravats són d'una gran qualitat, fet que ha motivat que sovint s'hagi considerat que en realitat es tractava de la mateixa obra. Possiblement es tracti de l'obra que alguns autors consideren una simple reedició de 1614 dels gravats de Galle i Collert, com assenyala Pinilla Martín (2013)

El motiu que l'edició de l'*Effigies* no s'hagi identificat fins al moment com una obra diferenciada de la *Vita* és degut a diversos factors. En primer lloc, la gran popularitat del treball de Collaert i Galle eclipsà una versió tan similar, que segurament de forma premeditada va voler passar com l'obra dels taller flamencs, ja que els crèdits del volum no apareixen en cap de les dues versions conegudes fins ara, i només un examen en detall, comparant gravat per gravat d'ambdues sèries, permet destriar una versió de l'altra. A més, la gran proximitat temporal en el gravat de les dues versions afavoreix encara més la confusió.

Consta que el taller de gravat parisenc dels Leclerc ja havia realitzat feia pocs anys un treball semblant amb la vida d'Ignasi de Loiola, gravada també prèviament a Anvers pel taller de Theodoor Galle el 1610 (*Vita beati patris*). L'obra constava de 16 gravats (numerats i també ordenats amb lletres de l'alfabet), obra de Cornelius i Theodoor Galle, Adriaen i Jan Collaert, i Carel de Mallery. Dos anys després, el 1612, una sèrie de gravats pràcticament idèntica es publicà a París per Jean Leclerc, amb les mateixes escenes, però recreades per diferents artistes.

Ambdós exemplars de l'obra l'*Effigies B.V. Teresiae* que hem pogut consultar, el de Barcelona i el de Münster, justament estan relligats amb altres dues vides gràfiques, en aquest ordre:

- La de sant Francesc d'Assís, *Vera effigies S. Francisci* (1600) obra de Thomas de Leu (1560-1612).

- La vida d'Ignasi de Loiola, Vita beati patris Ignatii Loyolae religionis Societatis Jesu fundatoris ad vivum expressa ex ea quam tabulis aeneis expressa P. Petrus Ribadeneyra eiusdem Soc. Theol. ad dei gloriam esmentada abans.

L'aliança de Thomas de Leu amb els impressors i gravadors francesos Leclerc venia de lluny, com es pot comprovar en un recull de les seves obres (*Recueil*) Seguint el model dels editors flamencs de la segona meitat del segle XVI, Thomas de Leu [De Leeuw] i Jean Leclerc publicaren estampes semi-populars en sèries de tres, quatre, sis, vuit o dotze planxes, sobre matèries bíbliques, de la litúrgia i de les festes cristianes, o bé de temàtica al·legòrica. Aquestes estampes, gravades per Edme Charpy, Nicolas i Isaac Briot, Charles van Boeckel, Thomas de Leu i Jean V Leclerc, copiaven les estampes flamenques de Raphaël i Gilles Sadeler, Jan Saenredam, P. Stevens o Martin de Vos. El mateix Thomas de Leu va arribar a fer els gravats d'una obra amb dibuixos d'Adrien Collaert: *Martyrologium Sanctarum Virginum Quae in Hoc Saeculo Ob Sanctam Fidem, Sinceram Religionem, Et Puram Castitatem, Infamem Mortem ... Martyres Obierunt*. Anvers, 1610. La mort de Leu, el 1612, segurament truncaria altres futures col·laboracions amb Collaert.

Tot plegat sembla confirmar la hipòtesi que l'*Effigies* sigui una edició francesa feta pels Leclerc a partir de les escenes gravades prèviament per Collaert i Galle, com ja havia passat abans amb altres vides gràfiques de sants, aprofitant tant l'èxit i el renom del taller flamenc com la demanda creixent dels ordes religiosos i els devots a les portes d'una nova beatificació o canonització. Les tres sèries de gravats de les vides de sants es vendrien segurament juntes.

A l'exemplar conservat a Barcelona els seus possessors hi feren relligar, a més, uns fulls volanders de temàtica franciscana, impresos a Barcelona, la data dels quals ajuda a situar l'adquisició del recull gràfic entre 1614-1620. Aquests opuscles són tots deguts a la ploma de l'alferes Alonso de Herrera, militar-poeta que també participà amb diverses composicions en el certamen poètic dedicat a Teresa de Jesús l'any 1614 (Gras 2018b)

Seguint el model teresià, en endavant els retrats de les religioses eminentes de l'Orde figuraran en els llibres de les seves biografies i escrits, de tal manera que comptem amb una nodrida galeria de gravats de religioses carmelites descalces, que en algun moment caldrà inventariar. En alguns casos els retrats que no havien pogut fer-se en vida, havien de partir de retrats post-mortem, un gènere del qual hi ha una bona representació als convents americans de parla hispana, on es compta també amb un ric repertori de retrats de professió. Aquests gravats i pintures de les religioses, feien més perdurable la seva memòria en les seves comunitats, les seves famílies i movien a devoció els fidels.

Un projecte inacabat: les filles de Teresa de Jesús

Rosa M. Alabrús i Ricard García-Cárcel han estudiat l'aturada dels processos de beatificació i canonització femenina després de l'ascens als altars de Teresa de Jesús. Un decret del papa Urbà VIII prohibí encetar cap nou procés de beatificació fins transcorreguts cinquanta anys de la mort de la persona considerada venerable, fet que va paralitzar nombrosos processos per als quals s'havia començat a recollir i preparar materials biogràfics.

Aquest és el cas de la fundadora de les carmelites descalces de Barcelona, Catalina de Cristo, Balmaseda 1544-1594, que ja comptava amb una biografia redactada per les religioses Leonor de la Misericòrdia (1555-1620) i Maria de los Àngeles, i per a la qual Leonor ja havia encarregat a Roma fins i tot un gravat amb el seu retrat al sacerdot

oratorià Francisco de Soto de Langa,⁷ el nom del qual apareix com a responsable o promotor del gravat de Teresa de Jesús inclòs en el procés de beatificació de la fundadora carmelitana i datat el 1603. Soto havia publicat aquell mateix any a Roma la traducció a l'italià de *Camino de perfección* i de *Las moradas o Castillo interior*. Es dona el cas que Leonor de la Misericordia va ser una gran col·leccionista de gravats i estampes (Fernández Gracia).

Les fundadores del Carme descalç a França i Flandes i impulsores de la primera vida gràfica de Teresa de Jesús, Ana de Jesús i Ana de San Bartolomé, foren també objecte d'obres més o menys il·lustrades amb imatges de la seva vida. La biografia d'Ana de Jesús va publicar-se l'any 1632 per Ángel Manrique, onze anys després de la seva mort, amb quatre gravats deguts a la mà de Nicolaus van der Horst (1598-1646). La primera biografia d'Ana de San Bartolomé, per Crisóstomo Enríquez, va publicar-se igualment el 1632, amb un retrat, *vera effigies*, obra del gravador Alexander Voet the Elder (1608-1689), possiblement a partir del quadre que va pintar de la religiosa el retratista Otto van Veen l'any 1620, i que es conserva en el convent d'Anvers. Aviat començaren a publicar-se estampes amb diversos episodis i visions de la seva vida, conforme a la reputació de què va gaudir la monja carmelita ja en vida, convertida en un símbol de la permanència d'Anvers en mans catòliques i de l'imperi hispànic arran dels fracassats setges protestants de 1622 i 1624 (Yuste – Rivas-Caballero, 167-180). Una sèrie d'estampes gravades de la vida d'Ana de San Bartolomé, conservades en el convent dels descalços de Munich, i els dibuixos originals que es conservaven a les carmelites descalces d'Anvers, permeten reconstruir els passos que es degueren fer per a la *Vita* de Collaert i Galle (Ruiz Zapata – Urkiza). Ambdós conjunts gràfics segurament formaven part d'un frustrat projecte editorial molt similar al que la religiosa va contribuir a endegar per a la fundadora carmelitana. Mentre que en els 34 dibuixos originals l'explicació dels passatges vitals de la monja estan escrits en italià, llatí i francès; en la versió impresa els peus de gravat estan redactats en alemany i llatí. Podem pensar que entre un conjunt i un altre d'imatges devia considerar-se un àmbit diferent de difusió, en el qual també pesaria el patronatge econòmic que hagués de tenir l'empresa editorial. Molt probablement qui devia estar impulsant el gravat de les imatges fos el carmelita alemany Juan Luis de la Asunción, Dieffenbecher, que fou prior de Colònia (1614), de Viena i de Praga (1628-31), i superior del noviciat de Munich (1637-40), el qual va mantenir correspondència amb Ana de San Bartolomé, i va redactar una biografia de la religiosa, avui perduda; a més el frare solia fer imprimir estampes amb els sants de l'Orde. El fet que els gravats conservats fossin retolats en alemany també sembla donar pes a aquesta hipòtesi.

El decret papal d'Urbà VIII, que imposava un període de cinquanta anys entre la mort d'un religiós i el començament de la instrucció del seu procés de beatificació, va motivar l'aturada de diverses causes, com la de *madame* Acarie, promotora francesa del Carmel descalç (Gras 2018b) i de ben segur es paralizzarien alguns projectes editorials, potser per la mort dels seus impulsors: Dieffenbecher va morir l'any 1645.

Sembla prou clar que existí una consciència bastant definida entre les dones de l'època del poder de les imatges, i s'apel·là al gènere comú per a donar suport a alguns projectes. No podem deixar de destacar a tal efecte la publicació a Lió, d'una altra vida il·lustrada de la santa Teresa (*La vie* 1670), obra de la impressora i gravadora francesa Claudine Brunand (1630-1674), vídua de l'impressor Aimé Brunand, que va dedicar a

⁷ Francisco de Soto (1534-1619), sacerdot oratorià, natural d'Osma, va ser cantor del Papa, primer soprano i degà, durant molts anys, de la Capella Sixtina, capellà de Climent VIII. L'any 1597 fundà a Roma el primer convent de carmelites descalces, San Giuseppe a Capo le case, juntament amb Fulvia Sforza di Santa Fiora.

la reina Maria Teresa d'Àustria, esposa de Lluís XIV de França, amb unes inspiradores reflexions d'apoderament femení:

I'ay même pensé, Madame, que vôtre Majesté verroit avec complaisance, que nôtre Sexe fait quelques efforts por égaler le courage des Hommes, et qu'à leur exemple une Fille ait entrepris de graver sur le cuivre le Portrait de la grande Sainte Teresa et celui de vôtre Majesté...

El patronatge femení de les obres relatives a Teresa de Jesús es mostra clarament en una altra edició il·lustrada de la biografia teresiana, de principis del segle XVIII, la *Vita effigiata della Serafica Vergine S. Teresa di Gesù Fondatrice dell'Ordine Carmelitano Scalzo*, publicada el 1716, amb 69 gravats de l'artista flamenc Arnold van Westerhout (1651 – 1725), autor estudiat per Pinilla Martín (2016), obra que va ser dedicada a Ippolita Ludovisi (1663-1733), princesa del Piombino. La família devia ser especialment devota del Carmel descalç, ja que la filla d'Ippolita i de Gregorio Boncompagni (1642-1707) duc de Sora, de nom precisament Maria Teresa (1692-1744), va demanar ser enterrada vestida amb l'hàbit de l'Orde, i a l'església de les carmelites de S. Giuseppe à Capo le Case, a Roma, com s'indica en el seu testament ("Testamento").

L'afany d'emulació de l'èxit que va tenir la iconografia teresiana va impulsar altres projectes gràfics femenins, com ara el de la carmelita calçada santa Magdalena de Pazzi, amb una obra que duplicava el nombre de gravats de la vida teresiana, amb 49 gravats, obra d'Abraham van Diepenbeeck, (1596-1675), amb la particularitat que els textos al peu dels gravats foren trilingües: en llatí, francès i flamenc (*Vita seraphicae* 1670). L'obra estava dedicada a Maria Magdalena de Cuisance von Cusance (+1689), comtessa de Walhain i Champlite, la segona esposa del comte Albert van den Bergh. Els comtes van fundar el convent dels carmelites de l'antiga Observança a Boxmeer en 1652 per recolzar la posició de la ciutat, que en aquell moment era un enclavament catòlic romà en la república calvinista dels Països Baixos Units, i on la missió dels carmelites fou la de formar una espècie de barrera contra la progressió de la reforma a la regió, amb aquesta finalitat el comte i la comtessa van fer un acord amb Daniel van Oudenaerde, provincial de la província carmelita flamenca.

A manera de conclusió

El punt de partida inicial d'aquest estudi era aconseguir identificar un exemplar d'una vida gràfica de Teresa de Jesús que no concordava amb el primer i més conegut repertori de gravats de la seva vida. La comparació entre les dues sèries de gravats ha permès establir la diferent filiació de l'*Effigies*, pel que fa al lloc d'edició i a l'impressor, i aproximar-nos a una cronologia veritable de l'obra, a més de comprendre els mecanismes de creació del conjunt iconogràfic. A més, ha de permetre distingir, en el futur, els gravats de la vida teresiana com a pertanyents a un o a un altre repertori gràfic.

El nostre propòsit no ha estat realitzar un catàleg exhaustiu de totes les vides gràfiques teresianes, ni tractar els aspectes artístics o iconogràfics dels gravats publicats al llarg dels segles XVII i XVIII, que ja comptem amb rellevants estudis per part d'historiadors de l'art (Moreno Cuadro).

A partir d'una edició desconeguda i que havia passat desapercebuda hem volgut aprofundir, per una banda, en la gènesi dels primers projectes editorials de les biografies il·lustrades de Teresa de Jesús, que, en primera instància, tenien com a principal objectiu donar suport iconogràficament a la causa de la seva beatificació i posterior canonització, tot presentant unes escenes incontestablement ortodoxes; composicions

que esdevindrien un model per a les posteriors representacions artístiques de la santa. A l'ensem s'hi afegia la funció de donar a conèixer d'una forma didàctica i aprehensible al públic devot en general, lletrats i no lletrats, les principals escenes de la vida de la fundadora, d'acord amb la pedagogia contrareformista.

Així mateix hem tractat d'identificar els personatges que impulsaren aquestes campanyes editorials, normalment pertanyents a l'Orde, o que per la seva vinculació amb aquest

tingueren un patronatge en la publicació de les diverses vides gràfiques. En aquests dos vessants podem trobar un protagonisme femení que ben remarcable, en la inspiració, el mecenatge o fins i tot l'execució d'aquestes obres, aspecte en el qual fins ara no s'havia posat l'èmfasi. Els gravats teresians van crear un model de representacions iconogràfiques de santedat que va ser posteriorment seguit i imitat dins i fora del seu Orde, i que tindria una gran empremta en el futur en l'imaginari col·lectiu, femení, tant religiós com laic.

Apèndix

Textos dels peus de gravat en llatí i la seva traducció al català de la *Vita* i de l'*Effigies* (1613).⁸

1. *Illustrissimo Domino D. RODERICO LASSO NIÑO, Comiti de Añouer, Serenissimi Archiducis ALBERTI Oecono-mo supremo & c[aetera] dicata ANTVERPIAE Apud Adrianum Collardum et Cornelium Galleum MDCXIII.*

Vida de la benaurada verge Teresa de Jesús, piadosa reformadora de l'Orde dels carmelites descalços, dedicada a l'il·lustríssim senyor Don Rodrigo Laso Niño, comte d'Añoover, conseller major etc. del sereníssim arxiduc Albert [d'Àustria] Anvers, impremta d'Adriaen Collaert i Cornelis Galle, 1613

2. *Effigies B.V. Teresiae, natione Hispanae, patria Abulensis, genere perillustri, coelesti sapientia divitis, virtutibus heroicis splendidae, divinarum affectionum experientia insignis, mysticae theologiae descriptione mirabilis, summorum laborum patientia clarissimae, Carmeli reformatione et miraculorum gloria toto orbe laudatissimae.*

Imatge de la benaurada verge Teresa, de nació hispana, de pàtria avilesa, de llinatge il·lustre, plena de saviesa celestial, destacada per les seves virtuts heroiques, insigne per la seva experiència d'amors divins, admirable pels seus escrits de teologia mística, celebèrrima per haver suportat les dificultats més grans, lloadíssima a tot el món per la reforma del Carmel i per la fama dels seus miracles.

3. *Nondum completo aetatis suae septennio, una cum fratre germano ad Mauros martyrii flagrans desiderio clam properat. Quod rescuens mater, per patrum eorundem accersendos curat; is in via repertos domum reducit.*

Tenia tot just set anys quan, juntament amb el seu germà, es dirigeix d'amagat vers els moros, amb ardent desig de martiri; en descobrir-ho la seva mare, envia un oncle patern per aturar-los, el qual els troba en el camí i els retorna a casa.

4. *Undevigesimo aetatis suae anno, germano fratre comite, paternas aedes relinquit carnisque reluctantis impetu fortiter superato, Abulense sanctimonialium B. Mariae Virginis de monte Carmelo caenobium inscio patre ingreditur.*

A l'edat de dinou anys, acompanyada pel seu germà, abandona la casa paterna i, vencent amb valentia la resistència de la carn, ingressa, sense saber-ho el seu pare, al monestir de monges de la Benaurada Verge Maria del Mont Carmel d'Àvila.

5. *Gravi infirmitate laborans, cum per quatrividuum omnium iudicio mortua crederetur; plurima cum circa Ordinis sui reformationem olim eventura tum circa sanctitatis suae praeconia et parentum salvationem in mentis excessu praecognoscit.*

Afectada per una greu malaltia, durant quatre dies hom la va creure morta i en el seu èxtasi va saber molts fets futurs, no tan sols sobre la reforma del seu Orde que havia de tenir lloc en l'esdevenidor sinó també sobre les lloances a la seva santedat i sobre la salvació dels seus pares.

6. *Ante Christi plagis tumentis imaginem pro vitae in melius mutatione ferventer orans, tota protinus immutata, postulata gratiam consequitur, paucis inde post diebus hanc vocem a Deo percipiens: "Posthac cum Angelis conversaberis."*

⁸ Agraïxo a la Dra. Mar Pérez Díaz l'acurada traducció dels textos del llatí al català.

Pregant fervorosament, davant una imatge de Crist cobert de nafres, per demanar un canvi a millor de la seva vida, se sent de sobte tota ella transformada, i aconsegueix la gràcia implorada; alguns dies després sent aquestes paraules procedents de Déu: “D’ara endavant la teva conversa serà amb els àngels.”

7. *Vehementi poenitentiae tacta desiderio et in suimet odium concitata, corporis mortificationem delicias reputare coepit; hinc virgineam carnem clavibus diverberans, urticis et id genus aliis asperitatibus domans, spiritui servam fecit.*

Tocada per un desig impetuós de penitència i incitada a l’odi de si mateixa, comença a considerar un goig la mortificació del cos; des de llavors, colpejant amb claus la seva carn virginal, domant-la amb ortigues i altres aspreses d’aquest tipus, va fer-la esclava de l’esperit.

8. *Seraphinum vultu decorum, ignito ad summitatem aureo spiculo, cor et viscera sibi traicientem flammisque caelicis accendentem mirabiliter experitur, unde, seraphico amore, toto deinceps vitae decursu languida ad sponsum anhelat.*

De forma meravellosa, sent que un serafí de bell rostre, amb una fletxa daurada amb la punta encesa, li travessa el cor i les entranyes i les hi encén amb flames celestials; des d’aleshores, i durant tota la seva vida sense interrupció, amb amor seràfic anhela llangorosa el seu promès.

9. *Gloriosos Petrum et Paulum Apostolos saepius sibi adstantes opemque adversus daemonis illusiones pollicentes intuetur: nec vana promissio; nam ea fuit divinitus illustrata gratia ut facile omnes daemonis versutias vinceret.*

Molt sovint veu al seu costat els gloriosos apòstols Pere i Pau, que li asseguren ajuda contra els enganys del dimoni; i no va ser una prometença vana, car per voluntat divina fou il·luminada per la gràcia per tal que vencés fàcilment totes les astúcies del dimoni.

Filactèria: *Confide quia a daemone nequaquam decipieris.*

Tingues confiança, que no seràs enganyada de cap manera pel dimoni.

10. *Per tres annos continuo fere Christum Dominum a dextris suis gloria praeifulgidum conspicit, ipsumque suavia haec verba: “Filia iam tota mea es, et ego totus tuus”, hisque similia magno cum amoris indicio proferentem audit.*

Durant tres anys gairebé de manera contínua, veu a la seva dreta Crist, el Senyor, resplendent de glòria, que li diu aquestes dolces paraules: “Filla, ja ets tota meva i jo sóc tot teu”, i sent que li diu coses similars a aquestes en una gran revelació d’amor.

11. *Inter alios mentis excessus, in quibus altissima praepotentis Dei mysteria defaecato mentis oculo perlustrabat. Vice quadam Iesum Christum haec sibi dicentem audivit: “Vide, filia, quibus bonis se privent peccatores.”*

Enmig d’altres moments d’èxtasi, durant els quals explorava amb la mirada pura de la raó els altíssims misteris de Déu molt poderós, una vegada va sentir Jesucrist que li deia això: “Mira, filla, de quines coses bones es priven els pecadors.”

12. *Innumeros experta Dei favores et caelestium gratiarum ubertate naturam ipsam supergressa, varias a daemonibus reportat victorias; eosdem ceu muscas despiciens, arrepto Crucis vexillo ad certamen impavida convocat.*

Havent experimentat innumbrables favors de Déu i havent sobrepassat la pròpia naturalesa per l'abundància dels dons celestials, aconseguix diverses victòries contra els dimonis; menyspreant-los com mosques, agafa la insígnia de la creu i els convoca intrèpida a la lluita.

13. *Christus Dominus exhibitio passionis suae clavo, spiritualis connubii faedera cum ea mirifice celebrat et amoris tenerrimi indicibus hisce verbis eam affatur: "Deinceps ut vera sponsa meum zelabis honorem."*

Crist, el Senyor, mostrant un clau de la seva passió, celebra de manera prodigiosa unes noces espirituals amb ella i com a signe d'amor tendríssim li dirigeix aquestes paraules: "D'ara endavant vetllaràs el meu honor com una veritable esposa."

14. *Antiquam Carmelitarum regulam iam pene collapsam, dum inspirante Deo, pristino vigori inter moniales conatur restituere, Deipara Virgo sponsusque eius S. Ioseph, ei apparent: ab his veste candida induitur, torque pretioso ornatur, et ambo suam opem spondent.*

Quan, inspirada per Déu, s'esforça a restituir entre les monges la força primigènia de l'antiga Regla dels Carmelites, ja gairebé caiguda en desús, se li apareixen la Verge Mare de Déu i el seu espòs sant Josep: la vesteixen amb una túnica blanca, l'adornen amb un valuós collaret i tots dos li prometen la seva ajuda.

15. *Dum Deo duce properat ad primi monasterii constructionem, consobrinum infantulum, parietis ruina suffocatum fiducia exuberans Virgo, Deo suppliciter commendat; mox vitae reddit, et charo pignore maestam matrem solatur.*

Mentre, guiada per Déu, s'afanya en la construcció del primer monestir, una paret s'enfonsa i mata un nebot seu infantó. La verge, plena de confiança, suplicant, l'encomana a Déu; aviat torna a la vida, i consola la trista mare amb el seu estimat tresor.

16. *Constructo primo novae reformationis in urbe Abula monasterio, in eodem mentali orationi instanter vacans, a IESU Christo sponso suo, ob varios in eius obsequio passos labores, coronam fulgentissimam redimitur.*

Un cop construït el primer monestir de la nova reforma a la ciutat d'Àvila, i entregada allí amb tenacitat a l'oració, li posa una molt resplendent corona el seu espòs Jesucrist, per tots els esforços que ha esmerçat a servir-lo.

17. *Augustissimum Eucharistiae Sacramentum e manibus Abulensis Antistitis, praesentibus monialibus in novo monasterio receptura, corpore in aërem quod frequens eidem erat mirabiliter extollitur.*

En anar a rebre el santíssim sagrament de l'Eucaristia de mans del bisbe d'Àvila en el nou monestir, davant de la presència de les monges, el seu cos s'enlaira miraculosament, fet que li passava amb freqüència.

18. *Novam quoque Religiosorum Carmelitarum restaurationem magnanima Virgo movente Deo molitur eoque fine B. P. Ioannem a Cruce et Vener. P. Antonium a Iesu, ad pristinum Carmeli institutum exhortata instruit et seriem gerendorum edocet.*

La magnànima verge, inspirada per Déu, emprèn també la nova reforma dels religiosos Carmelites i amb aquest objectiu instrueix el benaurat Joan de la Creu i el venerable

pare Antoni de Jesús tot exhortant-los a tornar a la Regla primitiva del Carmel i els ensenya la pauta que cal seguir.

19. *De fructu manuum suarum vineam feracissimam plantavit et utriusque sexus Carmelitarum faecunda parens effecta, toto terrarum orbe, magna gentium devotione colitur et ab ea coepta reformatio in dies propagatur.*

Va plantar una vinya molt fèrtil del fruit de les seves mans i, mare fecunda de fundacions d'un i altre gènere de Carmelites, és venerada per tota la terra amb gran devoció de les nacions, i la reforma empresa per ella es propaga de dia en dia.

20. *Salmanticam, ad condendum in ea urbe caenobium Abula concedenti, ingruentes obscurae noctis tenebrae iter fallunt; at Angeli Dei in ministerium hominum missi, lucidas faces praeferunt, viamque tuto pandunt.*

Quan es dirigia d'Àvila a Salamanca per fundar un convent en aquesta ciutat, cauen les obscures tenebres de la nit, que li fan equivocar-se de direcció; però els àngels de Déu enviats en ajuda dels homes porten torxes lluminoses i li mostren un camí segur.

21. *Sacerdotem quendam lethali noxae obnoxium, rem sacram facientem audit, eius fauces daemones atrociter stringere cernit; verum pro eo liberando deprecetur a Domino monita, quod petiit, confestim obtinuit.*

Sent que un sacerdot que feia un acte sagrat és obligat a una falta mortal i veu els dimonis estrenyent-li atroçment la gola; aleshores, el Senyor li aconsella que pregui per alliberar-lo, i allò que demana ho obté a l'instant.

22. *Venerandum Ordinis sui Sanctum conspicit, qui subiecta verba in libro quem manibus tenebat exarata ipsi legenda praebuit: "Temporibus futuris florebit haec Religio, multi erunt martyres in ea."*

Veü un sant venerable del seu Orde, el qual el convida a llegir unes paraules contingudes en un llibre que sostenia amb les mans: "Aquesta Religió florirà en els temps futurs, hi haurà en ella molts màrtirs."

23. *Divinae lucis radii repente obumbrata, a Spiritu Sancto, infusa caelitus scientia mentem imbuitur libros quinque celesti eruditione faecundos conscribit, qui vario idiomate, Hispano, Gallo, Italo, Polono, et aliis circumferuntur.*

Il·luminada de sobte per l'Esperit Sant amb raigs de llum divina, la seva ment s'omple de ciència celestial infusa; escriu cinc llibres fecunds en erudició celestial, els quals són publicats en diferents idiomes: espanyol, francès, italià, polonès i d'altres.

24. *Amoris ferventissimo impetu vulnerata e vivis excedit a(nno) 1589, aetatis suae 68, eiusque morientis lectulo cum Angelorum et plurium Sanctorum corona Christus assistit, et caelo expanso, ex ore Virginis columba candidissima evolat.*

Ferida d'un vehement impuls d'amor, es retira del món dels vius l'any 1589, als 68 anys d'edat, i al seu llit de mort hi assisteix Crist amb una corona d'àngels i de molts sants, i, obrint-se el cel, de la boca de la verge emprèn el vol un colom blanquíssim.

25. *Ab obitu, permultis illustri fulgens gloria apparet; praecipue vero in Segobiensi discalceatarum Ordinis sui monasterio, tribus pariter monialibus in Chori recessu, se conspiciendam familiariter exhibet.*

Després de la seva mort, s'apareix a molts radiant de glòria resplendent; especialment al monestir segovià del seu Orde de les Descalces, on en un lloc retirat del cor, es mostra a dos grups de tres monges perquè la contemplin amb tota confiança.

Obres citades

- Adnotationes et meditationes in Evangelia quae in sacrosancto Missae sacrificio toto anno leguntur, cum eorumdem Evangeliorum concordantia.* Antuerpiae: Martinus Nutius, 1595. Disponible a Internet: <https://archive.org/details/adnotationesetme00nada> [consulta 28 març 2018].
- Ana de San Bartolomé. *Obras completas II. Cartas.* Ed. crítica de Julen Urkiza. Roma: Teresianum, 1985.
- Astigarraga, Juan Luis ed. *P. Jerónimo Gracián de la Madre de Dios (1545-1614). Cartas.* Roma: Teresianum, 1989.
- Alabrús, Rosa M. & Ricardo García Cárcel. *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina.* Madrid: Cátedra, 2015.
- Beatae intactae semperque] Virgini Mariæ...* [Amberes?] 1589 Adrianus Collaert... sculpsit, excudit et sacravit. Disponible a Internet: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000010944&page=1> [consulta 28 març 2018].
- Effigies B.V. Teresiae natione Hispanae patria Abulensis genere perillustris coelesti sapientia diuitis virtutibus heroicis splendidae diuinarum affectionum experientia insignis mysticae theologiae scriptione mirabilis summorum laborum patientiae clarissimae Carmeli reformatione et miraculorum gloria toto orbe laudatissimae.* [s.d.] Disponible a Internet: <http://mdc.csuc.cat/cdm/search/collection/gravatsBRUB/searchterm/XVII-Picart%252FMallery/order/title> [consulta 28 març 2018].
- Description bibliographique d'une belle & rare collection de livres, qui se trouvent a la mortuaire de J. J. Vander Meulen, vol. 2.* Bruxelles: A. De Braeckener, s.d. [1802]. Disponible a Internet: <https://ia601608.us.archive.org/19/items/descriptionbibli02unse/descriptionbibli02unse.pdf> [consulta 28 març 2018].
- Duerloo, Luc. *El Archiduque Alberto. Piedad y política dinástica durante las guerras de religión.* Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica, 2015.
- Enríquez, Chrysostomo. *Historia de la vida, virtudes y milagros de ... Ana de San Bartholomé ... propagadora insigne de la Reformación de las Carmelitas descalças y Priora del monasterio de Anberes.* Brusselas: En casa de la viuda de Huberto Antonio, llamado Velpius, 1632. Disponible a Internet: <http://bibliotecadigital.jcyl.es/bdtau/i18n/consulta/registro.cmd?id=17187> [consulta 28 març 2018].
- Estampas de la vida de la Santa Madre Teresa de Jesús. Grabados de Cornelio Galle y Adrián Collaert, impresos en Amberes, 1613.* Introducción de María José Pinilla. Madrid: Editorial de Espiritualidad, 2012.
- Evangelicae Historiae Imagines, ex ordine Evangeliorum, quae toto anno in Missae Sacrificio recitantur, in ordinem temporis vitae Christi digestae.* Antuerpiae: 1593, sense nom d'impressor. Disponible a Internet: https://books.google.cz/books?id=-sZiAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=thumbnail&q&f=false [consulta 28 març 2018].
- Fernández Gracia, F. *Estampa. Contrarreforma y Carmelo teresiano. La colección de grabados de las carmelitas descalzas de Pamplona y Leonor de la Misericordia (Ayanz y de Beaumonte).* Pamplona: Sedena, 2004. 75-83.
- Gras, Mercè. "Exposició virtual: V Centenari del naixement de Teresa de Jesús (2015)." Exposició "Escribo con libertad", 2015. Disponible a Internet: <http://crai.ub.edu/ca/coneix-el-crai/biblioteques/biblioteca-reserva/exposicio->

- santa-teresa [consulta 28 març 2018].
- . "Recepció a Catalunya de la beatificació de Maria de l'Encarnació, Acarie (1791) (1)." 2018a. Disponible a Internet: <https://castellinterior.wordpress.com/2018/02/21/recepcio-a-catalunya-de-la-beatificacio-de-maria-de-lencarnacio-acarie-1791-1/> [consulta 28 març 2018].
- . "Alguns (desconeguts) autors d'opuscles poètics de tema teresià (I): Relacions catalanes de les festes de beatificació (1614)." 2018b Disponible a Internet: <https://castellinterior.wordpress.com/2018/03/28/alguns-desconeguts-autors-dopuscles-poetics-de-tema-teresia-i-relacions-catalanes-de-les-festes-de-beatificacio-1614/> [consulta 28 març 2018].
- Icones illustrium feminarum Veteris Testamenti*, M. de Vos inuent.; Joan Collaert sculp. [Anvers?]: Phils Galle excud., c. 1585 - 1612. Disponible a Internet: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000045892> [consulta 28 març 2018].
- Icones illustrium feminarum Novi Testamenti*. [Amberes?]: Phils Galle excud. c. 1590 y 1612. Disponible a Internet: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000046151> [consulta 28 març 2018].
- La vie de la séraphique Mère Sainte Térèse de Iésus, fondatrice des Carmes Déchaussez et des Carmélites Déchaussées en images et en vers français et latins avec un abrégé de l'histoire, une réflexion morale et une résolution chrétienne sur chaque figure*. Lyon: Claudine Brunand, 1670. Disponible a Internet: https://books.google.es/books?id=ZPcWKp0aqPgC&pg=PA398&lpg=PA398&dq=Claudine+Brunand&source=bl&ots=H-RdSI8eDw&sig=I2yv5cHrjzT_OFn08xyNw7gnU7g&hl=es&sa=X&ved=0ahUK-EwiPxYL5wpLaAhUCVRQKHATFChUQ6AEIaTAO#v=onepage&q=Claudine%20Brunand&f=false [consulta 28 març 2018].
- Manrique, Ángel. *La venerable Madre Ana de Jesús, discipula y compañera de la S.M. Teresa de Jesús*. Bruselas: Lucas de Meerbeeck, 1632. Disponible a Internet: https://books.google.es/books?id=DmdJAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [consulta 28 març 2018].
- Moreno Cuadro, Fernando. *Iconografía de santa Teresa. Las series grabadas*. Burgos: Fonte, 2017.
- Niño de Guzmán, Rodrigo. *Sermón que predicó el Padre Rodrigo Niño, retor del Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid, calificador del Supremo Consejo de la Inquisición, predicador del Rei nuestro señor Filipo Quarto*. Madrid: Pedro González, 1627.
- Prados García, J. M. "El arte de Santa Teresa." En *La mujer en el arte español*. Madrid: Alpuerto, 2007. 86-88.
- Pinilla Martín, María José. "Dos "vidas gráficas" de Santa Teresa de Jesús Amberes 1613 y Roma 1655." *Boletín del Seminario de Estudios de Arte* 79 (2013): 183-202.
- . "La entrega del escapulario a San Simón Stock y el privilegio sabatino, dos temas marianos carmelitanos ilustrados por un precursor de Arnold van Westerhout." En Juan Aranda Doncel & Ramón de la Campa Carmona eds. *Regina Mater Misericordiae. Estudios históricos, artísticos y antropológicos de advocaciones marianas*. Córdoba: 2016. 483-498.
- [*Recueil. Estampes éditées par Thomas de Leu et Jean IV Le Clerc*]. Disponible a Internet: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8562512h> [consulta 28 març 2018].
- Ruiz Zapata, Ana María & Julen Urkiza. *Vida en imágenes de Ana de San Bartolomé*. Burgos: Monte Carmelo, 2017.

- San Francisco de Borja. *El Evangelio meditado. Meditaciones para todas las dominicas y ferias del año y para las principales festividades*. Madrid: Administración de la razón y fe, 1912.
- Teresa de Jesús. *Chemin de perfection*. París: Guillaume de la Noue, 1601. Disponible a Internet:
https://books.google.es/books?id=ew1cAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [consulta 28 març 2018].
- “Testamento di Maria Teresa Boncompagni Ludovisi”, *Osservatorio su storia e scritture delle donne a Roma e nel Lazio. Scritture di donne (secc. XVI-XX). Censimento degli archivi romani. I documenti. Istituti di conservazione e fondi* Disponible a Internet:
<http://212.189.172.98:8080/scritturedidonne/Testamenti/Barberini/pdf/BoncompagniT.pdf> [consulta 28 març 2018].
- Thofner, Margit. “How to Look Like a (Female) Sint: The Early Iconography of St Teresa of Avila.” En Cordula van Wyhe ed. *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*. Aldershot, Hampshire, England/Burlington, USA: Ashgate, 2008. 59-78.
- Vita B. Virginis Teresiae a Iesv ordinis carmelitarvm excalceatorvm piaestavratricis Illustrissimo domino D. Roderico Lasso Niño, comiti de Anover. Serenissimi Archiducis Alberti oeconomio supremo etc. dicata*. Antverpiae: apud Adrianem Collarum et Cornelius Gallem, MDCXIII.
- Vita B. Virginis Teresiae a Iesv ordinis carmelitarvm excalceatorvm piaestavratricis Illustrissimo domino D. Roderico Lasso Niño, comiti de Anover. Serenissimi Archiducis Alberti oeconomio supremo etc. dicata*. Antverpiae: apud Adrianem Collarum et Cornelius Gallem, MDCXXX. Disponible a Internet:
<https://archive.org/details/vitasvirginister00coll> [consulta 28 març 2018].
- Vita beati patris Ignatii Loyolae religionis Societatis Jesu fundatoris ad vivum expressa ex ea quam P. Petrus Ribadeneyra eiusdem Societatis Theologus...* Antwerp: Theodoor Galle, 1610. Disponible a Internet: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000171756&page=1> [consulta 28 març 2018].
- Vita effigiata della serafica vergine S. Teresa di Gesu, fondatrice dell'Ordine Carmelitano Scalzo*. Roma: s.n., 1716. Disponible a Internet:
<https://ia801906.us.archive.org/28/items/vitaeffigiatadel00west/vitaeffigiatadel00west.pdf> [consulta 28 març 2018].
- Vita seraphicae Virginis S. Mariae Magdalenae de Pazzis, florentinae ordinis B.V. Mariae de Monte Carmelo regularis observantiae iconibus expressa*. Anvers: n.p., c. 1670.
- Yuste, Belén & Sonia L. Rivas-Caballero. *Una carmelita en Flandes. Vida de Ana de San Bartolomé, compañera inseparable de Teresa de Jesús (1549-1626)*. Madrid: Edicel Centro Bíblico Católico, 2006.